

Osmanlı Denizgücü

KEŞİFLER ÇAĞINDA OSMANLI DENİZGÜCÜ
VE DOĞU AKDENİZ'DE DİPLOMASİ

PALMIRA BRUMMETT

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ	11
TEŞEKKÜR	13
1. BÖLÜM	
GİRİŞ: FİZİKÎ ORTAM VE TARİHYAZICILIĞI	15
I. KISIM	
OSMANLILAR VE DOĞU AKDENİZ'DE DEVLETLERARASI SİYASET	43
2. BÖLÜM	
BATI SEFERLERİ	51
3. BÖLÜM	
DOĞU SEFERLERİ	83
4. BÖLÜM	
OSMANLI DONANMASININ GELİŞİMİ	135
II. KISIM	
TÜCCARLAR, TİCARÎ MALLAR VE TİCARET BÖLGELERİ	185

5. BÖLÜM

EGE VE AKDENİZ'DE HUBUBAT TİCARETİ 197

6. BÖLÜM

DOĞU'DA TİCARET 215

7. BÖLÜM

SONUÇ: DÜNYA GÜCÜ BAĞLAMINDA
OSMANLI İKTİSAT DÜŞÜNCESİ 261

KAYNAKLAR 271

İNDEKS 293

GİRİŞ: FİZİKİ ORTAM VE TARİHYAZICILIĞI

Amerika'yı Osmanlılar keşfetselerdi ne olurdu? Başka bir ifadeyle Osmanlılar Amerika'yı kolonileştirselerdi ne olurdu? 16. yüzyılın başında Osmanlılar, denizcilik alanında üstünlük, silah gücü, yetenek, kaynak, dokunulmaz imparatorluk ruhu gibi, tarihyazıcılığında başarı formülünü oluşturan etkenlerin hepsine sahipti. Ancak bu kitap, ne Yeni Dünya ne de alışılmış anlamıyla Keşifler Çağı üzerine bir çalışmadır. 1503'te Portekizli tüccarlar deneme niteliğinde izledikleri rotadan, ambarları Hindistan'ın biberiyle dolu olarak Lizbon'a döndüklerinde, Avrupa-Asya dünyasında hâkim güç olan Osmanlılar, hâkimiyet düşüncesini ve muhteşem donanmasını Atlantik fantezisinden sonra batıya değil doğuya yöneltmişti.¹ Osmanlı İmparatorluğu, yirmi yıldan kısa bir sürede sınırlarını güneye ve doğuya doğru genişleterek, Basra Körfezi'nde ve Hint Okyanusu'nda Portekizliler'le karşı karşıya geldi. Bu kitabın odak noktası, söz konusu bu yayılmanın gerçekleşmesini sağlayan süreçlerdir. Asıl konusu ise imparatorlukların çarpışmalarından ziyade, bu çarpışmaları hazırlayan ve Osmanlı'nın rakiplerinin Doğu Akdeniz'in kontrolü rekabetinden birer birer uzaklaştırılmaları sonucunu doğuran siyasî, iktisadî ve söylemsel mekanizmalardır.

“Keşifler Çağı” olarak bilinen 16. yüzyıl, Batı Avrupa'nın, denizlerde yelken açan imparatorlukların doğu ticaretinin gelirine sahip olmayı

amaçladıkları ve bu amaca yönelik işleyen süreç içinde Güney ve Kuzey Amerika kıtalarını keşfettikleri bir dönemdir. Keşifler Çağı terimi, elbette, artık gündemde değil. Tarihçilerin ilgisi artık, özellikle Avrupa'ya özgü “keşif” biçimini ortaya koyanlar kadar bu keşfin sonuçlarından çeşitli şekillerde etkilenenlere kaymıştır. Ancak yine de eski moda Keşifler Çağı tarihyazıcılığı, bazı keşiflere ya da bazı fatihlere, emperyalistlere ve coğrafi bölgelerdeki fetih söylemine daha fazla odaklanmaya devam etmektedir.

16. yüzyıl konulu Avrupa tarihyazıcılığında, Keşifler Çağı ve bu çağda Batı Avrupa'nın gücünün artması bakımından aşırı bir yapısal tavır söz konusudur. Ana konu ise Kolomb'un deniz yolculuğudur; daha sonraki endüstri devriminin oluşum süreci burada belirleyici unsurdur. Bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu bir başrol oyuncusu olarak ele alınmamıştır. Tarihyazıcılığında dünyanın çevresi dolaşılırken meydana gelen çeşitli konular irdelenirken, Osmanlı İmparatorluğu da etrafından dolaşılıp geçilen bir konu olmuştur. Bu, üstesinden gelinemez bir durum değildir elbette ama yine de bir sorundur. Güç dengesini şaşmaz biçimde Batı lehine çevirir. Keşifler Çağı paradigmasının çözümlendiği şu günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın başında Doğu Akdeniz'deki hâkimiyeti, imparatorluğun 19. yüzyılın sonunda, kolonileştirilmiş ve sömürgeleştirilmiş olarak Avrupa'nın hâkimiyetine bağımlı “Hasta Adam” olacak olmasının gölgesinde kalıyor. Bu çalışmanın amacı, sonraki dönemlerde ortaya çıkacak sonuçlarla daha az yapısal bir bakış açısı sunmaktır. Lizbon, Antwerp, Amsterdam, Paris ya da Londra'yı değil İstanbul, Kahire ve Tebriz'i merkez alan farklı bir dünya haritasından hareket etmektir. Osmanlı'nın 16. yüzyılda sınırlarını genişletmekteki amacı, Avrupa ülkelerinin keşif yolculuklarının amacıyla aynıydı: Zenginlik, güç, zafer ve dinî meşruluk kazandırma. Papa'nın Portekiz Kralı Emmanuel'e önerdiği topraklar, Osmanlılar'ın sahip olmak istedikleri topraklardı. Bu konudaki tek ikilem, söz konusu topraklara kavuşmak için doğuya mı yoksa batıya mı yelken açıldığıdır. Burada bir engel vardı: İran Safevileri. Safeviler, Avrupalı tarihçilerin yazdığı metinlerdeki gibi bir Müslüman alt kimlik değildi; Osmanlılar gibi imparatorluk iddialarına sahip bir devletti.

16. yüzyıl, servet birikiminin yanı sıra gemi yapımı ve silah gücü teknolojilerinde gelişmelerin görüldüğü çok önemli bir dönemdi. Bu sayede diğerlerinden ayrılmış bazı krallıklar cihan hâkimiyeti kurma düşlerini

gerçekleştirmeye biraz daha yaklaştılar. 16. yüzyılın başında denizgücü bakımından, cihan hâkimiyetinin sınırlarının yeniden belirleneceğinin sinyalleri görülüyordu. Denizlerde hâkimiyet kurmuş devletler, sınırları yeniden belirlenmiş dünyada, bu dönemden itibaren dört yüzyıl boyunca etki alanlarını genişletmeye çalıştılar. 16. yüzyılda sınırların yeniden tanımlanmasına paralel olarak dünya düzeninde diplomasi dili ve imparatorluk söylemi yeniden tanımlandı. Denize hükmedilmesi, hükümdarların hâkimiyet iddialarını tek bir sefer mevsiminde orduların belirlediği sınırların çok daha ötesine taşıdı. Denizgücü, hayal edilebilen fetihlerin artık Büyük İskender'in ve Sezarlar'ın sömürdüğü yerlerle sınırlı olmadığı anlamına geliyordu.

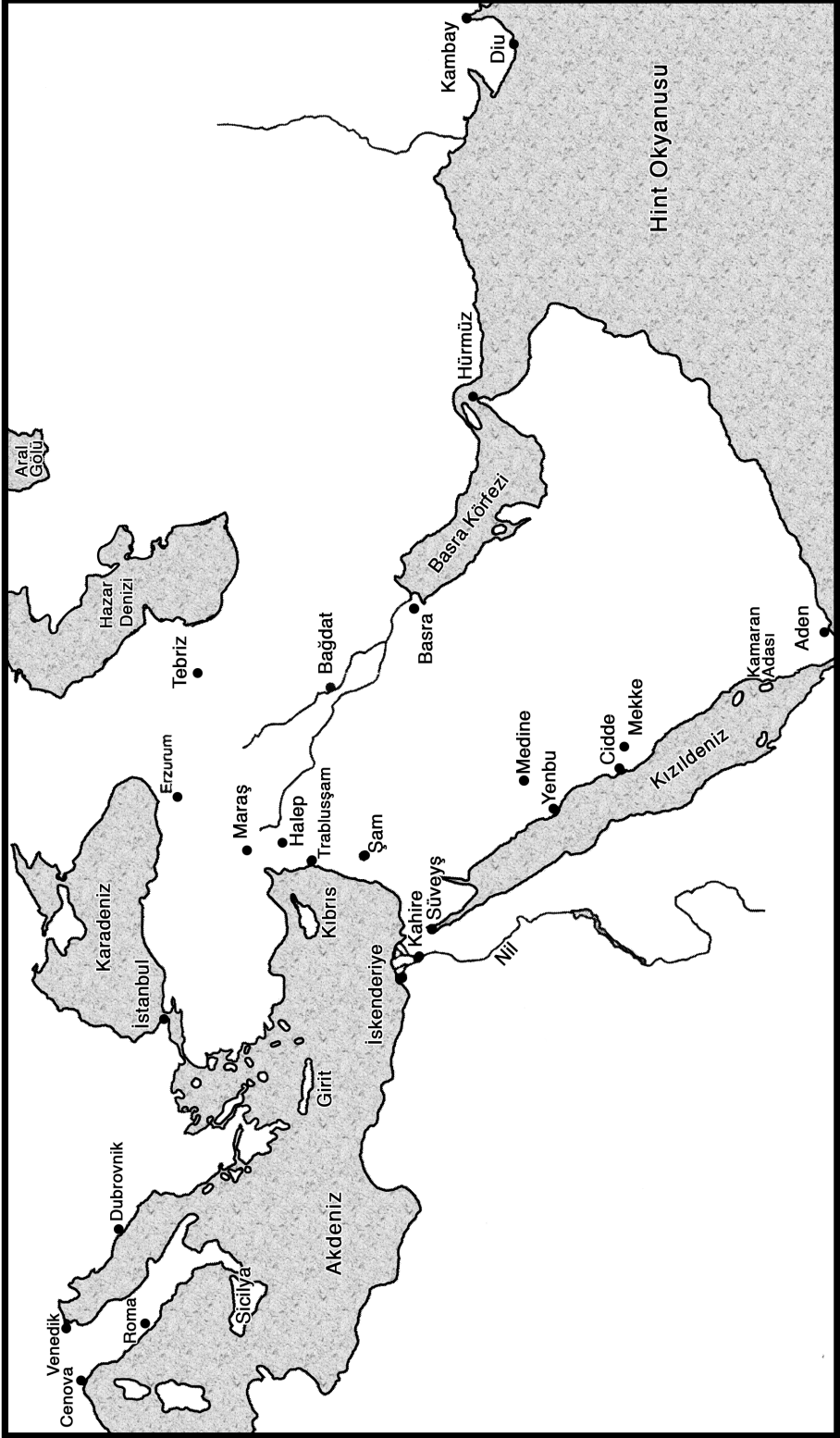
Atlantik seferlerine çıkan imparatorlukların gemileri, dört limandan, Lizbon, Londra, Amsterdam ve Antwerp'ten Güneydoğu Asya'ya ulaşabilmek için dört ayrı yönde hareket ettiler. Birinci rota, çıkış noktasından kavilenerak kuzeydoğu yönünde ilerleyen rotaydı (Moskova üzerinden karayoluyla İran'a gidilmesi hedefleniyordu). İkinci rota, kuzeybatı yönündeydi (Atlantik'i geçip Kuzey Kutup bölgesine doğru uzanan bu rotada amaç, kuzeybatıya açılan bir geçit bulmaktı). Üçüncü rota güneydoğu yönündeydi (Ümit Burnu'nun etrafından dolaşıp Hint Okyanusu'na ulaşan rota). Dördüncü rotaysa güneybatı yönündeydi (Güney Amerika'nın ucundan dolaşarak Büyük Okyanus'a ulaşan rota). Sonuçta, yalnızca güneydeki iki yöne uzanan rotada başarıya ulaşılması Portekizliler'in, İngilizler'in ve Felemenkler'in Hint Okyanusu'nu ve Büyük Okyanus'un güneyinde kontrolü ele almasını sağladı. Kuzeybatı geçidinde deniz yolu açılmadı. Uzaklık, iklimin elverişsiz olması ve İngilizler'in İran şahlarıyla uygun ticarî koşullar konusunda uzlaşamamaları nedeniyle, Moskof üzerinden karayolunun izlenmesi planının kâr getirmeyeceği anlaşıldı. Kuzey rotalarının aksine güneyde izlenen rotalar, Batı Avrupa'nın denizlere açılmış imparatorluklarına zenginlik getirecek ve dünyayı hâkimiyetleri altına alma iddialarını destekleyecek uzak üsler sağladı.

Doğunun tamamını içine alan iki rotanın sınırları dahilinde Balkanlar'dan Güney Asya'ya kadar uzanan toprakları kapsayan Avrasya bulunuyordu. Avrasya, geleneksel karayollarını ve doğu ticaretinin Akdenize çıkış kapılarını kontrol eden Müslüman yöneticilerin hâkimiyetindeydi.² Batı Avrupalı tüccar devletler için Avrasya, etrafından dolaşılması gereken bir yer, Türk hanedanlarının ve köle devletlerin hük-

mettiği topraklardı; doğu ticaretinin kaynağı olan bölgelerle Avrupalı tüketiciler arasındaki bağı sağlayan ticarî aracıydı. Ancak tarihsel açıdan bakıldığında, Avrupa, Afrika ve Doğu Asya'daki birbiriyle ilişkili imparatorlukların ticarî, siyasî ve kültürel etki alanlarından kopuk, kapalı bir blok değildi. Bu kitap, söz konusu dört rotadan doğuda yer alan ikisi arasındaki bölgeyi ve bu bölgede evrensel hâkimiyet iddialarında bulunan devletler arasındaki gerilimleri, devlet siyasetinin dile getiriliş biçimini ve 16. yüzyılda yeni bir dünya düzeninin kurulması sonucunu doğuran fetih ve ticaret mekanizmalarını incelemektedir.

Bu kitabın amacı, Avrasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıl dünya düzeninin oluşturulmasına dahil olmasını konu alan tarihyazıcılığın sınırlarını değiştirmektir. Bu çözümlene açısından vazgeçilemez bazı öncüller vardır. Osmanlı Devleti, iktisadî menfaatlerle hareket eden tüccar bir devlettir. Osmanlı denizgücünün gelişmesi, 16. yüzyılın başında güç dengesinin yeniden belirlenmesinde çok önemli bir etkidir. Osmanlılar, Avrasya ticaret örüntülerinin mirasçıları olarak İslam felsefesinden veya askerî devlet ruhundan bağımsız, izole bir blok olarak değerlendirilemez. Son olarak, Keşifler Çağı'nın siyasî ve iktisadî süreçlerinin çözümlenmesinde, Batı Avrupa'nın dünya hegemonyasının daha sonra ortaya çıkacak sonuçları kaçınılmaz olarak görülmemelidir. Tüccar devlet ile burada kastedilen, birikmiş servetinin bir kısmını, kâr amacıyla ticarî risklere yatıran ve seçkin askerî sınıflarının da bu şekilde davrandığı, ticarî gelirlerin kontrolü için sürekli başka devletlerle rekabet eden, dış siyasetini sadece kolonileştirme ve tarımsal kaynakların sömürülmesi için arazi edinmek amacıyla değil, ticarî gelir kaynaklarının kontrolü amacıyla tasarlayan devlettir.

Atlantik'te seyreden devletlerin amaçları konusunda çok şey yazılmıştır. Portekizliler'in ve İspanyollar'ın evrensellik iddiaları, Papalık tarafından şaşaalı bir dille yazılmış 1493 tarihli yetki bildirisiyle garanti altına alınmıştı. "... Batıya ve güneye düzenlenen seyrüseferlerde... bulunan veya bulunacak bütün adalar ya da anakaralar..."³ O halde Avrupalı devletlerin maksadının, her halükârda batıyla sınırlı olması Papalık'ın hayalgücünün sınırlarına bağlıydı. Aslında, Avrupalı devletlerin amacı tıpkı Asyalı muhataplarındaki gibi donanmalarının menzili, sahip oldukları top sayısı ve iktisadî kaynaklarının büyüklüğüyle sınırlıydı.

Evrensel hâkimiyet iddiaları, Ortaçağ dünyasının icadı değildi. Hristiyanlık ve İslamiyet'te, Tanrı adına evrensel hâkimiyet kurulması ve tüm dünyada tek toplum oluşturulması iddiaları vardı. İslamiyet'ten ve Avrupa'nın Hristiyanlığı kabulünden önce Büyük İskender ve Sezarlar, dinle daha az bağlantılı iddialara sahip liderlerin takdir ettikleri rol modellerdi. 16. yüzyılda Osmanlı padişahları ile Habsburg imparatorları Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma gayesini taşıyabilirlerdi. Fatih Sultan Mehmed (ölüm 1481), 1453'te Doğu Roma'nın başkenti Konstantinopolis'i aldığı zaman imparator olma hakkını elde ettiği iddiasında bulunmuştu. Roma, uzun zamandır batılı bir hegemonyacı devlet olma niteliğinden yoksundu. Osmanlı hanedanlığı yönetiminde Konstantinopolis/İstanbul, Belgrad'dan Yemen'e, Kırım'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan ve Bizans İmparatorluğu'nunkinden daha geniş toprakları kontrol eden bir imparatorluğa başkentlik etmişti.⁴ İktidarı Osmanlı gücünün ve prestijinin altın çağı olarak nitelendirilen Kanuni Sultan Süleyman (sal. 1520-1566), Habsburg imparatorunu Sezar ünvanı iddiası konusunda zorlayacaktı.⁵ Bu ünvan rekabeti, Avrupalı ve Asyalı hükümdarların toplumsal imge söz konusu olduğunda söylem düzeyinde de mücadele ettiklerinin işaretidir. 16. yüzyılda Osmanlı yayılması, Kanuni'nin, babasının ve dedesinin tekrarlamak istediklerinin yalnızca Julius Sezar'ın ya da Augustus'un fetihleriyle sınırlı olmayıp Büyük İskender'in erişemediği amaçlarına da erişmek olduğu fikrini ortaya koyar.⁶ Konstantinopolis ve Kahire'nin düşmesiyle birlikte Hindistan ve Çin toprakları da Osmanlı'nın amaçlarına dahil oldu.⁷

Konstantinopolis fethedilip yeniden inşa edildikten ve Osmanlılar Balkan yarımadasının güneyinde kontrolü sağladıktan sonra Fatih Sultan Mehmed'in halefleri, dikkatlerini doğu sınırlarının ötesini fethetmeye yoğunlaştırdılar. Osmanlılar'ın bakışlarını doğuya yönelmelerinin tek nedeni, zengin tarım alanları ve ticarî antrepolar değildi.⁸ Padişahın, imparatorluk başkentine uygun düşecek emperyal ve dinî meşruiyeti sağlaması gerekiyordu. İslam dünyasında hâkimiyet, Papalık yetki belgesine değil; Mekke, Medine ve Kudüse hâkim olarak "Mukaddes Şehirlerin Hamisi" ünvanına sahip olmayı gerektiriyordu. Müslüman devletlerin hükümdarları, Osmanlı padişahları II. Bayezid (1481-1512) ve I. Selim (1512-1520), İranda Safevi hükümdarı Şah İsmail (1501-1524), Semerkant'ta Özbek Şeybanî Han (1500-1510), hep bu ünvan için mücadele ediyor, bu

ünvana sahip olmayı umuyorlardı. 16. yüzyılın başında, Mısır ve Suriye'deki uzun iktidarlarının son yıllarını yaşayan ve hem isyanlar hem de kâfir Portekiz'in Kızıldeniz'e akınlarıyla uğraşan Memlük sultanları şifahen de olsa hâlâ İslam dünyasında üstünlüğe sahipti. Memlükler, Mukaddes şehirlerin hamisiydiler ve uzun bir süredir işlevsiz olan Abbasi halifeliği üzerinde hak talep eden Abbasi soylularının sığınmasını kabul etmişlerdi. Resmî olarak hâlâ Hz. Muhammed'in halefi sıfatıyla onurlandırılan halife, geçici etkisini 13. yüzyılda, Müslüman toplum içindeki mezheplerin manevî bağlılığını ise çok daha önce kaybetmişti. Ancak yine de kukla yöneticiler olan Abbasi halifeleri, Memlük iktidarı sırasında dinî bir meşruiyet kaynağıydı; aslında Memlükler ne dindarlık ne de soy itibariyle meşruiyete sahipti. Osmanlılar ve Safeviler de dahil olmak kaydıyla Müslüman devletlerin çoğu, soylarını Hz. Muhammed'e dayandıran yanlış soykütükleri çıkarıyor, Memlükler'in Mukaddes Şehirleri ve göstermelik halifeyi kontrol etmekten doğan üstünlük iddialarını kıskanıyorlardı. Memlükler hac güzergâhını korumak amacıyla her biri kendine bir ünvan yakıştıran ve Hz. Peygamber'le bağı olduğunu iddia eden bu rakiplerine karşı üstünlük taslayıp Hz. Peygamber'in yolunun mirasçısı olduklarını varsayıyorlardı. Osmanlılar için ticarî ve siyâsî emellerini başarılı bir şekilde birleştirmenin yolu, Memlükler'i tahtlarından etmektir. Böylece Mukaddes Şehirler'in yöneticiliği ünvanının yanı sıra doğu ticaretinin yürütüldüğü limanların gümrüklerine de sahip olabiliyorlardı. Öte yandan Memlükler, doğu ticaretinin tek aracısı konumundaydılar. Memlük toprakları fethedilirse Osmanlılar doğrudan Hint Okyanusu fethine girişebilirlerdi. Her şeyden önce, Mekkede sonlanan hac güzergâhı, yalnızca Suriye ve Kuzey Afrika'yı değil, Hindistan'dan gelen denizyollarını da kapsıyordu. Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde demir alan Osmanlı gemileri, Güney Asya'dan denize açılmış hacıları korumakla görevlendirilebilirdi.⁹ İslâm dünyasında meşruiyet kazanmakla gelecek ticarî kârların cazibesi ve net bir fetih yönünün söz konusu olması Osmanlılar'ı Avrasya ticarî koridorlarına çeken etkenlerdi. Bu koridorlarda Osmanlılar'ın evrensellik iddiaları Portekizliler'inkilerle çakışacak, kudretli bir deniz imparatorluğu bir diğeriyle karşı karşıya gelecekti.

Deniz imparatorluğu kurmak, karşı konulamaz orduları ve donanmaları seferber edebilme yeteneğine bağlıydı. Denizlerde varlık gösteren devletler, gemi sahibi olmayan devletler pahasına büyüyorlardı. Deniz

gücü; gemi inşası, top dökümü, mürettebatın seferber edilmesi ve iaşenin sağlanması için gereken kaynaklara erişme koşullarına bağlıydı. Bu kaynaklar güvence altına alındığı zaman yayılmacı girişim için öteki etkenler belirleyici oluyordu. Bu etkenler ise; akıllıca kurulmuş ittifaklar sayesinde düşman koalisyonlarının başarıyla önünün alınması ve gücün farklı biçimlerde uygulanması, yönetimde uzmanlık ve egemenliğin meşrulaştırılmasıyla dahili huzurun mümkün kılınmasıydı. Egemenliğin meşruiyetinin zayıfladığı zamanlarda askerî başarı ve dinî kısıtlamalarla bu meşruiyetin yeniden sağlanmasına çalışılıyordu. Hal böyle olunca, ihtiyaç duyulan şey komşu devletlere saldırma fırsatından ibaretti. Rakip devletlerden Müslüman olanlara düzenlenecek saldırıları meşrulaştırma yolları, tahtından edilecek düşmanı “zındıklık” veya dalâlet içinde olmakla suçlamaktı. Hristiyan imparatorluklara karşı düzenlenen saldırıları meşrulaştırma yoluysa kâfirlere karşı düzenlenen savaş anlamındaki cihadın ilan edilmesinden geçiyordu. Buna mukabil, Hristiyan devletler savaş açmak istediklerinde aynı amaçla Papalık bildirimleri yayımlanıyor ve “kutsal savaş” ilan ediliyordu.

Avrupa devletleri, Haçlılar'ın yıpranmış ve aniden başlayıp sona eren çatışmaları nedeniyle Doğu Akdeniz'in büyük bir kısmında kontrolü kaybetmişlerdi.¹⁰ 1453'te Fatih Sultan Mehmed'in uzun zamandır beklenen İstanbul fethi, Avrupa'nın Roma İmparatorluğu'nu diriltme düşüncesinin sonu oldu. Bu fethin Avrupa Hristiyan âlemine gönderdiği şok dalgaları, Papalık'ın Haçlı söylemini yeniden gündeme getirmesiyle karşılık buldu. Ancak, Avrupa devletlerinin hiçbir ittifakı Osmanlı Türkleri'ne meydan okumaya kalkışamazdı. Siyasî ve iktisadî koşullar başka şekilde davranılmasını gerektiriyordu. *Kutsal savaş* söylemi, 16. yüzyıl dünya düzeninde Avrupalı bir imparatorluğun imgesini vurgulamak için yeterli bir araç olamazdı.

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın başında Doğu Akdeniz dünyasında karşı konulmaz bir güç haline geldi. Dikkatlice seçilmiş müttefikler, muhteşem silah gücü ve denizlerdeki planın tamı tamına uygulanması sayesinde (ticaretin ve toprağın kontrol altında tutulmasına ek olarak düşmanlarının aşağılanması) amaçlarına ulaştı. Bu etkenler, nihaî olarak Osmanlılar'ın Müslüman rakiplerinden 1514'te İran'da Şah İsmail'i, 1516-1517'de Suriye'de ve Mısır'da Memlûkler'i yenmesini, doğu ticareti ve hac yolları üzerindeki kontrolü ele geçirmesini sağladı. Fetih, zenginlik ve hukukî

meşruiyeti de beraberinde getirdi. Ancak, ticaretin kontrol altına alınması Osmanlı fetihlerinin hem önkoşulu hem de ortaya çıkardığı etkilerden biriydi. Osmanlılar'ın Doğu Akdeniz'de ticareti güvence altına alıp yönlendirmelerinde, 1505'te başlayan Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na yaptıkları akımlar etkili oldu. Osmanlı yayılmasında, ticareti kontrol etme gücü, top dökebilme gücü kadar önemli bir etkendi.

Avrupa-Asya dünyasında hâkimiyet kurma mücadelesindeki devletler, ne güç, ne sahip olunan kaynaklar ve hareket menzilleri ne de devlet teşkilatı bakımından denk değillerdi. Denizgücüne sahip devletler, hem fiilen hem de söylem düzeyinde daha fazla olanağa sahiplerdi. Avrupa-Asya dünyasındaki ana rakipler, Anadolu ve Balkanlar'da Osmanlılar, Mısır ve Suriye'de Memlükler, İran ve Irak'ta Safeviler, Portekizliler ve Venedikliler'di. Bunlar arasında Venedikliler bu kitabın konusu açısından özel öneme sahiptir; çünkü Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'de yerini aldığı hâkim denizgücü Venedik'ti. 16. yüzyılın başında Safeviler haricinde bu rakiplerin hepsi de ekonomileri gümrük geliri sağlamak ve bu geliri sömürmek üzere büyük veya küçük ölçekte teşkilatlandırılmış tüccar devletlerdi. Memlükler ve Safeviler ise denizgücüne sahip devletler değillerdi. İran, Basra Körfezi'nde hiçbir zaman bir denizgücü olmamıştı; Memlükler, selefleri Fatimiler'in Ortaçağ boyunca Akdeniz'de sahip oldukları deniz hâkimi ününü koruyamamışlardı. Venedik, bir seyrüsefer cumhuriyeti; başarısının sırrı, iyi düzenlenmiş ticaret filolarında ve Doğu-Batı ticareti kapsamında Akdeniz'de aracı rolünün nimetlerini çok enerjik bir şekilde sonuna kadar kullanmakta gizliydi. Ancak Venedik, Doğu Akdeniz havzasına hâkim olabilmek için gereken iktisadî ve askerî kaynaklardan yoksundu. Venedik'in aksine, Portekizliler ve Osmanlılar yayılmacı emelleriyle örtüşen kaynaklara sahip tüccar devletlerdi. Bu iki devletin ticarî, iş gücü, tarım, maden ve kereste kaynakları biçiminde ortaya çıkan zenginlikle donanmalarını güçlendirmesi ve silah gücünü arttırması Avrasya'da deniz sınırlarının kontrolünü ele geçirmek için birbirlerinin rakibi olmalarına zemin hazırladı.

Bu kitabın bağlamı, II. Bayezid (1481-1512) ve I. Selim (1512-1520) dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesidir. Söz konusu bu dönem, 1499-1503 Osmanlı-Venedik savaşlarıyla başlar; Osmanlı'nın iki yüz elli yıllık Memlük yönetimine son veren Suriye ve Mısır'ı fethiyle taçlanır. 1516-1517'de Osmanlılar, Venedik ve müttefikleriyle uzun süren

bir savaş dönemini bitirirken, Avrasya'da hegemonya kurma rolünün yeni bir talibi İranda güçleniyordu. Safevi tarikatı dervişlerinin şeyhi ve karizmatik bir lider olan Şah İsmail, 1501'de Tebriz'i fethetmiş, on yıl içinde de Bağdat'ı kuşatıp İranda birliği sağlayarak ağırlıklı olarak Sünnî İran'ı Şiilik'e döndürme sürecini başlatmıştı. Şah İsmail'in tahta çıkışı, Portekizliler'in Doğu Afrika ve Hint seyrüseferleri nedeniyle, Memlükler'in doğu ticaretinin Kızıldeniz ve Akdeniz'e açılış noktaları üzerindeki kontrollerini askerî ve iktisadî bakımdan zorlamaya başladığı döneme rastlar. Başkentleri Kahire olan Memlükler, Mısır ve Suriye üzerinde olduğu kadar Arabistan üzerinde de egemenlik iddia ediyorlar, baharat ticaretinde tekel oldukları gibi kuzeyde Hicaz'dan geçen, batıdaysa Basra Körfezi'nden Halep, Şam ve Beyrut'a uzanan kervan güzergâhlarının kontrolünü ellerinde tutuyorlardı.¹¹ Ancak, Memlükler'in ticarî menfaatleri, Hint Okyanusu üzerinden kuzey ve batı Avrupa'ya mal aktarımını sağlayan karmaşık iktisadî değişim ağının yalnızca bir kısmını oluşturuyordu. Portekizliler'in Asya ticaretine saldırıları, Doğu-Batı ticaretinin akışında Memlükler'den sonra birincil aracı konumundaki Venedik'in ve Osmanlı Devleti'nin gelirlerini de tehlikeye sokuyordu.

16. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin genişlemesi, uzun zamandır rakibi olan Memlükler ve yeni rakipleri Safeviler ile Portekizliler'in etkili olması nedeniyle güney sınırlarında tıkanıyordu. Aynı dönemde, Osmanlı'nın batı sınırları, kabaca iki bölgeye ayrılıyordu: Bunlardan biri, Osmanlı'nın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünün Osmanlı-Venedik savaşları (1499-1503) sırasında kararlı bir şekilde ortaya konulduğu bölge olarak nitelendirilebilecek deniz bölgesi, diğeryse Osmanlı ordusunun Sultan'ın Balkan topraklarındaki kontrolünü 16. yüzyılın ilerleyen zamanlarında kilitlenme noktasına gelinceye kadar etkin bir şekilde genişlettiği kara bölgesidir. İncelediğimiz dönem boyunca Osmanlı yayılması ne denizdeki ne de karadaki sınır boylarında ciddi bir dirençle karşılaştı. Avusturya-Macaristan cephesinde durum karmaşıktı, Macaristan'daki Habsburg gücü Osmanlılar'ın Mısır'ı fethine kadar birleştirilmemişti. Doğu'daki düşman topraklarına düzenlenen seferlerde Yavuz Sultan Selim, kısa süreli ama parlak iktidarında Şah İsmail'i 1514'te Doğu Anadolu'daki Çaldıran ovasında yendi. Ardından 1516-1517'de Memlük topraklarını fethederek Mısır, Suriye ile Mukaddes şehirler olan Mekke ve Medine'yi Osmanlı sınırlarına kattı. Yavuz Sultan Selim'in halefi olan Kanuni Sultan Süleyman

(ö. 1566) döneminde Osmanlılar, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nu kontrol etmek için girişimde bulundularsa da sonuç olarak bunu başaramadılar. Tıpkı Osmanlı'nın batıdaki genişlemesinin nihâi olarak duracağı'nın anlaşılması gibi Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nu kontrol etme amacına ulaşamayacağı'nın anlaşılması da ancak 16. yüzyılın ikinci yarısındadır. Bu nedenle bu kitapta ele alınacak dönem, Osmanlı'nın "dünya" egemenliği amacına yönelik olarak ticarî ve askerî alanda sınırlarını genişlettiği 1503-1517 yılları arasındadır. Yayılmanın nihâi sınırlarına ulaşması hakkındaki bilgiler genişleme sürecini yanlış anlamaya yol açmamalıdır. Örneğin Atlantik ticaretinin kadırgayla yapılan ticarete üstünlüğünün anlaşılması ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana'yı Osmanlı seferlerinin birincil amacı haline getirme kararını vermesi gerekiyordu. 16. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin birinci gayesi doğuya doğru genişlemek, Osmanlı iktidarından önceki devirlerdeki iktisadî bölgelerde ilerlemek ve Doğu ticaretinin gelirleri üzerinde hâkimiyet kurmak amacıyla diplomasi mekanizmalarını işletip fetihler yapmaktı.

Avrupa tarihyazıcılığı anakronistik bir şekilde, Habsburg ve hatta Rus hanedanlarının Osmanlı hâkimiyetini önleme çalışmalarına odaklanır. Keşifler Çağı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesi konulu çözümlemenin bir tarafta Osmanlılar ile Venedik diğer taraftaysa Osmanlılar, Memlükler ve Safeviler arasındaki mücadeleler bazında değerlendirilmesi daha isabetli olur. Doğu, Rusya için önemli bir mücadele alanı haline geldiği zaman ise Ruslar'ın rakipleri İngilizler olmuştur, Osmanlılar değil. "Korkunç Türkler"e karşı Avrupa'nın önünde bir set olarak nitelendirilen (ayrıca Kutsal Roma İmparatorluğu ünvanı iddiasında olan) Habsburglar, Osmanlılar'ın doğuya doğru yayılmaları söz konusu olduğunda yalnızca ikincil bir role sahipti.¹² 16. yüzyıl çerçevesinde Avrasya'da güç dengesinin anlaşılabilmesi açısından zamanlama çok önemlidir. V. Carlos (1519-1558) döneminde imparatorluk haline gelen Habsburg gücü, yüzyılın başında V. Carlos'un büyükbabası I. Maximilian'ın (1493-1519) Balkanlar'ın kontrolünü ele almak amacıyla Macaristan Kralı II. Wladislas (1471-1516) ve başkalarıyla mücadele ettiği döneme kadar götürülemez. Onların mücadelesi, Avrupada Osmanlılar'a karşı birleşik bir Hristiyan devlet cephesinin oluşturulmasına engel teşkil ediyordu. Kanuni Sultan Süleyman'dan önceki Osmanlı padişahları için Habsburglar, ikinci cephede yer alan, tedbirli davranılması ve doğuya yapılacak saldırılardan önce barış anlaş-

ması imzalanması gereken birkaç güçten biriydi. 16. yüzyıla girildiğinde Osmanlı'nın birinci cephesi, doğuydu. 16. yüzyılın başında Avrupadaki tek bir hükümdar bile Osmanlı sultanının askerî gücüyle rekabet edemedi. Avrupa devletlerinin, Osmanlılar'ın 1480'de İtalya kıyılarındaki Otranto'ya ulaşmaları nedeniyle doğudan gelecek bir "Müslüman istilası" korkuları, II. Bayezid veya I. Selim'in batıdan gelecek birleşik bir Hristiyan saldırısı korkularından daha şiddetliydi.

16. yüzyılın başında Avrupa devletleri, hem güç dengesini sağlamaya yönelik hem de Osmanlı yayılmasını engelleyecek şekilde müttefiklikler kurma gayretindeydiler. Ne var ki bu girişimler çoğunlukla söylem düzeyinde kalıyor, asker ve silah gücüyle birleştirilemiyor, Avrupadaki hükümdarların şahsi arzuları peşinde koşmaları nedeniyle gerçekleştirilemiyor. Hristiyan hükümdarların kurdukları ittifaklarda, üyeler birbirlerinin topraklarına göz dikiyorlardı. Örneğin 1508'de Venedik topraklarını ilhak etmek amacıyla Cambrai Birliği oluşturuldu. Habsburg Kralı I. Maximilian, topraklarını Venedik pahasına İtalyan anakarası üzerinde genişletme umuduyla Papa II. Julius, Aragonlu Ferdinand, Fransa Kralı Louis, Mantua ve Ferrara şehir devletleriyle ittifak kurdu. Macaristan Kralı II. Wladislas, Venedik'i destekledi. Bundan yalnızca üç yıl sonra I. Maximilian, Kutsal Birlik içinde Papa ile tekrar ittifak yaptı ve bu ittifak da önceki müttefikleri Fransa Kralı Louis'e karşı kurulmuştu. Avrupa toprakları, Avrupa'nın sağlayacağı zenginlik ve prestij için rekabete ve rakip hükümdarların hepsinin gelirlerinin yavaş yavaş azalmasına neden oldu. Bu hükümdarlardan hiçbiri Osmanlılar'a karşı bir ittifakın kurulması için ek mali destek sağlamadı. Bu tür komünal bağlılıklar, daha fazla toprak ve ticarî gelir elde etme emelleri karşısında dayanamadı.

Papa, Kutsal Roma İmparatoru, Fransa, İspanya ve İtalyadaki şehir devletleri, Avrupa hâkimiyeti mücadelesinde hem söylem hem de silah gücü düzleminde ateşli bir rekabeti körüklerken, benzer bir güç dengesi Osmanlı'nın doğu sınırında siyasî alanda bir dönüşüme neden oluyordu. Yüzyılın başında Portekiz'in, Afrika ve Hindistan sahillerine hâkim olmak amacıyla gemilerinde bulunan topları kullanmaya başladığı sırada Safevi hükümdarı Şah İsmail İran'da yeniden birlik sağlanmasıyla sonuçlanacak art arda düzenlenen kara seferlerine başlamıştı. Tıpkı Osmanlılar gibi doğu ticareti gelirini kontrolü altına almak isteyen Şah İsmail, 16. yüzyılın başında Doğu Akdeniz diplomasisinin birleştirici kişisiydi. Kendi evrensel

egemenlik iddialarını gerçekleştirmek amacıyla Portekizliler, Venedikliler, Fransızlar, Kutsal Roma İmparatoru, Papa ve Memlükler ile müzakere ediyordu. Şah İsmail'in askerî alandaki zaferleriyle Safeviler'in mezhep değiştirmek konusundaki başarısı Osmanlılar'ın doğuya doğru yayılmasını engellediği gibi Osmanlı tahtının yeni sahibinin kim olacağını belirleyen parametrelerin tanımlanmasında da etkili oldu. Avrupalı hükümdarlar askerî açıdan başarılı Şah İsmail'in, Müslüman bir devletle siyasî ve ticarî ilişki kurma olasılıklarını araştırmak için can atıyorlardı. Bazı devletler, örneğin Venedik, Safeviler'i Avrupalı rakiplerinin uğruna çabaladığı, ancak ulaşamadığı bir emel olarak ve Osmanlı gücünün sindirilmesini başaracak devlet olarak görüyorlardı. Şah İsmail'in iki yüzyıldan beri siyasî olarak parçalanmış bir yer olan İran'da güç birliğini sağlaması, Osmanlı ve Portekiz imparatorluklarının Avrupa-Asya dünyasına yayılmalarıyla birleşince, hem siyasî hem de söylem düzeyinde yeni yapılanmalara gerek duyuldu. Bu da ittifakların kurulması ve diplomasinin işletilmesiyle sonuçlandı. Söz konusu bu yapılanmalar, hiçbir zaman yalnızca Hristiyan-Müslüman ya da doğu-batı kutuplaşmasını temel almamış, her zaman iktisadî çıkarlar ve ticarî teşkilatlanma amacıyla şekillendirilmiştir.

SINIRLAR

Bu kitapta incelenecek sınırlar, egemenlik iddialarının boyutu ve niteliği ile fethin niteliği, fetih süreci ve fethin yapılmasına neden olan menfaatler olmak üzere hem fiziksel hem de tarihyazıcılığıyla ilgili sınırlardır. *Toprak* ve *sınır* 16. yüzyıl bağlamında kullanıldığında birbirine yakın terimlerdir. Bu iki terimin, tıpkı evrensel egemenlikle ilgili imgeler gibi, belli bölgelere ve kesin hatlara kolayca indirgenmesi mümkün değildir. Bir devletin toprağı, o devletin vergi ve askerî birliklerini oluşturacak askerleri toplayabildiği topraklardı. Bu durum, başka bir devletin gelip bu ayrıcalıkları ele geçirmesine kadar sürerdi. Öte yandan toprak, aynı zamanda hayal edilen bir alandı; öyle ki bir egemen gücün üzerinde hak iddia ettiği ve otoriteye boyun eğileceğinin kesin garantisi olmaksızın imparatorluk fermanlarının gönderildiği alandı. Toprak, aynı iddialara sahip rakipleri korkutmak veya onları tehdit etmek amacıyla tasarlanmış söylemsel bir yapı da olabilirdi. Toprak, hükümdarın, kendisine boyun eğdirmek için hükmetme yetisini her zaman yansıtmazdı. Devlet işlerinin ve ticaretin

günlük olarak yürütülmesiyle ilgili teşkilat, vilayetlerdeki valiler, liderler ve kadılar tarafından işletilen, esas olarak yerel düzeyde gerçekleştirilen bir sistemdi. Valiler, bir egemen güce olan bağlılıklarından vazgeçip başka birine bağlanabilir ya da kendi özerkliklerini ilan edebilirlerdi. Valiler, özerkliklerini ilan edeceklerse, merkeze uzaklıklarına bağlı olarak bu, kızdırdıkları hükümdarın tepki verebileceği veya verdiği zamandan önce olmalıydı. 16. yüzyıl bağlamında fetih de, söz ettiğimiz bu terimlerle akra-ba bir terimdi. Fetih, toprak parçaları olarak değil, savunulan güzergâhlar ve garnizonlaştırılan kaleler olarak tanımlanmıştı. Şehirlerin ele geçirilip gümrük karakolunun kurulması, merkezî hükümetin memurlarının oraya gönderilmesi anlamına geliyordu. 16. yüzyılda sınır boyları, geniş ve geçirgendi; bir imparatorluğun topraklarının sınırları başka birinin sınırlarının içine kadar girebiliyor, aradaki kısımdaysa çok sayıda bağımsız veya yarı bağımsız bir valinin toprakları yer alıyordu. Bu sınır bölgelerinde otorite mücadelesi, 16. yüzyıl imparatorluklarının doğasını ve emellerini ortaya koyan önemli bir göstergedi. Andrew Hess, İber-Afrika sınır bölgesi konusundaki öncü çalışmasında bu tür sınır boylarının önemini ortaya koymuştur. Ne yazık ki bu çalışma, Keşifler Çağı çerçevesinde diğerlerinin göz ardı edilmesi pahasına Amerika ve Hint Okyanusu sınır boylarına gereğinden fazla ayrıcalık verilmesi nedeniyle hak ettiği düzeyde tanınmıyor.¹³ 16. yüzyıl hükümdarları, sınır çizmekle, toprak üstü ve toprak altı kaynaklarını kontrol altına almak, ticareti vergilendirmek, bağlı devletlerden ve kendisine karşı gelenden itaat talep etmek (ve bu itaatin malî bir kazanım sağlayıp sağlamayacağını düşünmek) kadar meşgul olmuyordu. Bu bağlılık anlaşmaları, hem toprak iddiaları hem de güvenlik için temel oluşturuyordu, ancak saldırı tehdidine karşı geçiciydi. Ayrıca, bağlı devletler egemen gücün adını onurlandırarak otoritesini tamamen meşrulaştırıyorlardı. O halde 16. yüzyılda sınırlar harita üzerindeki çizgilerin uzunluğundan çok askerî birlikler, vergiler ve bağlılık anlaşmalarıyla ölçülebilmelidir.

Ortaçağ sonundaki sınırların şekilsiz doğasını, orduların ve tüccarların erişim bölgesini ve 16. yüzyıl hükümdarlarının sınırlar konusundaki bilincini tartışmak için bazı terimlere ihtiyaç vardır. Bu döneme ait seyahatnameler, şehirlerin ve ticaret yollarının betimlenmesine odaklanır, genellikle iç bölgeler göz ardı edilir. Bu anlatılarda, imparatorluğun nasıl tasavvur edildiğine dair bilgiler bulunur. Bu çalışmada, Osmanlı fetih ve ticaret

iktisadının tetkikini sağlayacak bölgelerin kavramsallaştırılması amacıyla ticaret yollarına odaklanılacaktır. Osmanlılar'ın Akdeniz'den Hint Okyanusu'na kadar uzanan alanda işlettikleri ticaret sahaları, birbirleriyle bağlantılı bölgelerin kaynaklarının ve personelinin aktığı yerlerdi. Osmanlı'nın doğuya doğru genişlemesi ile uluslararası ticareti kontrol altına alma girişimi doğrultusunda denizgücünün gelişmesi arasında bir ilişki kurmak amacıyla üç ticarî bölge belirlenebilir¹⁴. Bunlardan ilki, ada-sahil bölgesi olup Osmanlı sahillerinden batıya, Ege Adaları'na ve oradan da Adriyatik'e yapılan ticaretin gerçekleştirildiği bölgedir. Bu bölgeye damgasını vuran emtia tahıldır. İkincisi, Anadolu-Suriye bölgesi olup doğu-batı doğrultusunda karadan yapılan kervan ticaretinin ve İrândan Doğu Anadolu ve Suriye'ye, Batı Anadolu'ya yapılan ticaretin gerçekleştiği bölgedir.¹⁵ İstanbul'dan Halep'e, Tebriz'e, Basra Körfezi'nin tepesine uzanan bu bölgeye damgasını vuran emtia ipek, baharat ve keresteydi. Üçüncü ticarî bölgeyse Doğu Akdeniz-Hint Okyanusu bölgesiydi ki bu bölge, İstanbul'dan İskenderiye'ye, Cidde'ye, Hindistan ve Malakka sahillerine uzanıyordu.¹⁶ Bu bölgedeki başlıca geçitler deniz yollarıydı, en önemli emtia ise baharat ve bakırdı. Söz konusu bu üç bölge arasındaki güzergâhlar birbiriyle keşişiyordu; siyasî sınırlardan çok pazarlar, nakliye imkânları ve tüccarın enerjisiyle ilişkilerin belirlendiği sınırlardı bunlar.

Osmanlı ve Portekiz gibi bazı devletler enerjilerini, gümrük vergisi toplamak amacıyla ticarî antrepolarla transit noktalarının garnizonlaştırılmasına yöneltmişken, tüccarlar enerjilerini siyasî güçlerin dayattığı sınırların etrafından dolaşmaya ve teknolojinin, hava koşullarının ve tek yatırımlarını silaha yapan atalarının koyduğu kısıtlamaların üstesinden gelmeye harcıyorlardı. Devlet mantığı, her zaman ticarî mantıkla aynı değildi. Ticarî etkinlik, genellikle devletin anında kontrol edebileceği bölgenin dışında örgütleniyordu. Ancak bu, Osmanlı Devleti'nin ve Osmanlı askerî sınıf mensuplarının ticarî motivasyon olmaksızın hareket ettikleri veya hiçbir zaman tüccarlık yapmadıkları anlamına gelmez. Devlet hizmetindekilerle ticarî girişimciler birbirinden kesin bir çizgiyle ayrılmamıştı. Devlet memurları bireysel olarak, kâr amacıyla ticarî ağlara sıklıkla dahil olurlardı. Askerî sınıfın biriktirdiği sermayeyi ne şekilde yönettiği ve bu sermaye yönetiminin Osmanlı iktisadının doğasının değerlendirilmesi açısından ne anlama geldiği önemli konulardır. Geleneksel olarak Osmanlı, yayılma motivasyonu nihâi olarak hâkim seçkinlerin desteklenmesi için

kullanılacak vergi tabanının genişletilmesi amacıyla, yalnızca ekilebilir arazilerin ilhak edilmesi şeklinde açıklanabilecek, karaya odaklı bir devlet olarak tasvir edilmiştir. Bu durumda, Osmanlı Devleti'nin ilgisinin ticarî sınırlardan çok siyasî sınırlarla kısıtlandığı var sayılır.¹⁷ Aksine, Osmanlı Devleti, fetihleri yalnızca ekilebilir arazilerin ilhak edilmeye kalmayıp aynı zamanda, yukarıda betimlenen ticarî bölgelerdeki antrepolarla ticarî ağlara hâkim olmaya veya bunların kontrolünü ele geçirmeye yönelik deniz odaklı bir güçtü. Ticarî bir güç olan Osmanlı Devleti, mensuplarından (Sultanın kendisi, oğulları ve paşalar da dahil olmak kaydıyla), ticarî girişimlerde bulunabilecek ve yatırılmış zenginliği biriktirmiş bir hâkim, seçkin sınıf oluşturmuştu.¹⁸

Osmanlı Devleti'nin ticarete yerini alması, nakliye araçlarının doğasına ve devlet sisteminde çok sayıda bireyin inisiyatifine bağlıydı. Askerî sınıfın kontrolünde bulunan ve tarımsal üretim yapılan iç bölgeler sayesinde, yalnızca hammadde elde etmekle kalınmıyor, her bir iktisadî bölgeye ve bu üç bölge arasındaki ticarete yatırım yapılıyordu. Osmanlı, Memlük ve Venedik gibi devletlerin ve bu devletlerdeki hâkim askerî sınıfın, deniz taşımacılığını, yiyecek maddelerini (özellikle de tahılı) ve vergilendirilmiş toprakların gelirlerini kontrol altında bulundurmaları bağlamında, bu devletlerin ve yöneticilerinin ticarî işlevleri benimsemeleri sermaye birikiminin makul bir uzantısıdır.¹⁹ Bazı emtiada ticaretin tekelleştirilmesi ve tarımsal gelirle tarımsal fazlanın dağıtılması yoluyla bu devletler gerçekte büyük tüccarlar oldular. Bunun yanı sıra, bu devletlerden denizgücüne sahip, rakip devletlerin veya rakip fertlerin uzak yol ticaret gelirlerini, sadece kara odaklı askerî güç kullanılması durumunda hayal edilemeyecek şekilde kısıtladılar veya yönlendirdiler. Donanmalar, limanda demirliken görünür haldedir ama ilerlemelerini belirlemek, orduların meşakkatli ve yavaş ilerlemelerinin harita üstünde belirlendiği kadar kolay değildir. Sahilde ya da bir ticaret gemisinin yanı başında uyarı olmaksızın beliriveren filolar, güçlerini silahtan olduğu kadar kendilerinden çekinilmesinden de alırlar.

Osmanlı'nın doğuya doğru yayılmasını ve Doğu Akdeniz dış siyasetinin geliştirilmesini, her biri kendi odak alanlarında yukarıda betimlenen, kesişen ticaret bölgelerine denk düşen seyrüsefer ve fetih aşamaları izledi. Osmanlı Devleti'nin yayılmasının her aşaması (Ege kıyıları, Mısır ve Suriye, Kızıldeniz'den Hint Okyanusu'na), denizlerde üstünlük sayesinde

gerçekleşmiştir. Bu kitapta söz konusu bu aşamalardan her birinin çözümlemesi ticaret siyasalarının ve her bir ticarî bölgenin temel emtiasının değerlendirilmesiyle yapılacaktır. İktisâdi menfaat ve saldırgan eylem ile diplomasinin işletilmesi arasındaki bu çok temel bağ, 16. yüzyılın başına damgasını vuran dünya hâkimiyeti mücadelesi bağlamında Osmanlı Devleti'nin doğasını ortaya koymaktadır.

TARİHYAZICILIĞI

Tarihyazıcılığında Doğu imparatorlukları, dünya iktisadî güç rekabetinin genel olarak dışında tutulur. Çinliler, 15. yüzyılın başında Afrika'ya yelken açtılar. Ancak, bir gün aniden gemiler durdu.²⁰ Moğollar, fethetmek, ovalara ve mekâna sahip olmak aşkına stepleri "süpürdüler", Osmanlı ordusu, Yemen, Tebriz ve Viyana'ya sefer düzenledi. Ne var ki bu seferlerin yalnızca içgüdüsel, kandan, eğitimden veya mizaçtan kaynaklanan bir durum olduğu düşünülürdü. Doğu'nun iktisadî bir rakip olmak konusundaki bu açık başarısızlığının bilinçli bir eylem değil de bir düşünce biçimi olduğu, güç ve gücün sınırlarından çok naiflikten veya küstahlıktan kaynaklandığı sanılabilir. Avrupa merkezli tarihyazıcılığı, Osmanlıları silahsızlandıramadı. Onun yerine zihinsel olarak kapasitelerini küçümsediler ve bunu fetih ekonomisinin değerlendirilmesi ihtiyacıyla açıkladılar; Avrupalı devletlerle topraktan çok pazar için rekabet etme konusuna yer verdiler.²¹

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin ya da onu oluşturan bileşenlerin, orduları seferber etme, devlet kurumlarını teşkilatlandırma ve tımar dağıtmanın ötesinde bir planı olduğunu; bu planın Hint Okyanusu limanlarının gümrük gelirlerini elde etme niyeti ve ticarî rakipler arasında denizgücü bakımından üstünlük sağlama temelinde kurulmuş bir dünya hâkimiyeti fikriyle oluşturulduğunu önermektedir. Bu olasılıklardan bazıları, Doğu Akdeniz havzası ticarî faaliyetlerinin Osmanlı'nın dünya gücü olma emelleriyle ilişkilendirilmesi ve söz konusu bu emellerin Osmanlı'nın ticarî rakipleri üzerindeki etkilerinin ayrıntılandırılması yöntemiyle bu çalışmanın bölümlerinde araştırılacaktır. Daha fazla tartışılması ve araştırılması gereken konularsa şunlardır: (a) Osmanlı denizgücünün gelişiminin dünya iktisadî üzerindeki etkisinin yeniden değerlendirilmesi; (b) Osmanlı'nın iktisadî siyaseti konulu incelemenin ticarî emeller bağlamında gözden geçirilmesi; (c) Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı tebaası tüccarlarının ve

Osmanlı askerî sınıfının Doğu Akdeniz'deki ve ötesindeki ticarete katılımlarıyla ilgili ayrıntılarının araştırılması.²²

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldaki iktisadî yapısı konusunda tam olarak ne biliyoruz? Osmanlı arşivlerinde 16. yüzyılın ikinci yarısına ait belge sayısı oldukça fazladır ve bu durum Mehmet Genç, Bruce McGowan, Daniel Goffman, Suraiya Faroqhi gibi tarihçilerin akademik çalışmalarına yansır.²³ Halil İnalçık'ın 15. yüzyılda ticaret teşkilatını konu alan öncü çalışmasının ardından Osmanlı'da ticaretin değerlendirilmesi ve bölgesel ve uluslararası ticarî faaliyetin tarım, iş gücü ve vergi sistemlerini kapsayan daha geniş bir bağlama oturtulması amacıyla sistemli bir analitik, kuramsal çerçeve henüz geliştirilmedi. Bu noktada, 15. yüzyılda bir dünya iktisadî sisteminin varlığı, devletin ve devlet memurlarının ticarî ağlara dahil olmaları, bu ağların kontrolünün sağlanmasında etkin rol almaları konusunda teşvik edildikleri kavramını öncül kabul eden kapsamlı bir iktisat tarihi geliştirilmesi için başka alanlarda, örneğin Hindistan ile ilgili çalışmalardan yararlanılabilir.

Avrupalı büyük tarihçi Wilhelm Heyd'in, 16. yüzyılın başını Portekiz'in seyrüseferleri ve Osmanlı'nın Kahire'yi fethi olmak üzere "iki büyük felaket" ile nitelendirdiği devirden bu yana söz konusu dönemle ilgili bazı araştırmalar yapıldı. Özellikle, Vittorino Godinho, Frederic C. Lane, Niels Steensgaard ve Eliyahu Ashtor'un çalışmaları, Hint Okyanusu'ndan Doğu Akdeniz'e yapılan baharat ticaretinin Portekizliler tarafından ortadan kaldırılmadığını gösterdi.²⁵ Ne var ki bu çalışmalarda Memlûk hâkimiyetinden Osmanlı hâkimiyetine geçiş dönemi üzerinde durulmaz. Daha çok, baharat ticaretinin canlandığını göstermek amacıyla 15. yüzyılda ve sonrasında Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatında ve sonraki dönemdeki baharat ticaretinin hacmi üzerinde durulur. *Canlanma* kavramına odaklanma, Portekizliler'in 16. yüzyılın ilk on yılında Doğu Akdeniz'deki ticarete son verdikleri varsayımının devamı niteliğindedir. Doğu Akdeniz'deki ticaretin bu şekilde çerçeveselendirilmesinin sonuçlarından biri, Osmanlı'nın fetihlerinin öneminin en aza indirilmesidir.²⁶ Osmanlı'nın fetihleri, Batı Avrupa ve Yeni Dünya'daki keşiflere verilen önem azalıp tekrar Avrupa-Asya dünyasına önem verilmeye başlandığı zaman dikkat çekici hale geldi. Portekizliler'in seyrüseferlerinin en önemli özelliği, fetihler ve güç dağılımının yeniden dengelenmesi aracılığıyla siyasî ve ticarî alanda Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasına katkıda bulunmalarıdır.

16. yüzyılın ilk döneminde Doğu Akdeniz'deki ticaret, Portekizliler'in deniz faaliyetlerinin doğrudan bir sonucu olarak tek taraflı ele alındığı sürece Osmanlılar'ın denizlerdeki yayılmalarında hiçbir ticarî önemden söz edilemez. Örneğin, Fernand Braudel, Doğu Akdeniz'in cazibelerinin çoğunluğunun büyük keşiflerle çekiciliğini yitirdikten sonra Osmanlılar'ın bu bölgede etkisini gösterdiklerini yazar, Mısır'ın alınışının Vasco da Gama'nın deniz yolculuğundan ancak yirmi yıl sonra gerçekleştiğini vurgular.²⁷ Braudel, Osmanlı hâkimiyetinin ancak Avrupa'nın Doğu Akdeniz'e ilgisini yitirdikten sonra kurulduğu düşüncesini öne sürerek hem Osmanlı'nın denizgücü bakımından üstünlüğünü hem de Avrupalı devletlerin Doğu Akdeniz'e duydukları yakın ilginin genel olarak Portekizliler'in Hint Okyanusu'na girişlerinden çok sonralara kadar sürdüğünü göz ardı eder. Osmanlı Devleti'ni konu alan incelemelerde, hâlâ denizlerdeki faaliyetler ile ticarî faaliyetlerin, merkezî devletin askerî-tarımsal teşkilatla ilgili endişeleriyle paralellik gösterdiği varsayımı hâkimdir.²⁹ Ancak Osmanlı donanması, Osmanlı dış ilişkilerinin şekillenmesinde dikkate değer bir rol oynamıştır. Osmanlı donanması, Venedik, Rodos ve Memlük hanedanlıklarıyla ilgili dış siyasette çok önemli bir belirleyici etkendi. Osmanlı denizgücü, Venedik ve Rodos'u, topraklarının tahıl ve başka emtia iâşesini garantilemek için kendisiyle bir bağımlılık ilişkisi içine girmeye zorladı. Örneğin Rodos, askerî ve iktisadî faaliyetlerini Osmanlı deniz manevralarına göre düzenliyordu. Yiyeceklerin depolanması, gemilere seyrüsefer izninin verilmesi, asker olmayan vatandaşların seferber edilmesi, hatta korsanlık faaliyetleri ile ilgili düzenlemeler hep Osmanlı filosunun bir tehdidi uyarınca gerçekleştiriliyordu.²⁹ Memlükler ise, Osmanlılar ile başka bir bağımlılık ilişkisi kurmuşlardı ve bu ilişkinin temeli yine denizgücü potansiyeline dayanıyordu. Memlükler'in Portekizliler'e karşı duracak bir filoya sahip olabilmeleri için gemilere, gemi yapımcılarına, toplara, mühimmata ve filoyu yürütecek iş gücünü oluşturan denizcilere ihtiyaçları vardı. Bu nedenle, 16. yüzyılın başında Akdeniz'den Hint Okyanusu'na doğu-batı ekseninde uzanan hem güç siyaseti hem de ticaret teşkilatı, Osmanlı denizgücünün doğasından kaynaklanıyordu.

Osmanlı Devleti'ni ticarî bir varlık olarak tasavvur etmek, hem devletin kendisinin hem de faaliyet türlerinin yeniden kavramlaştırılmasını gerektirir. Osmanlı'da "devlet" kavramı, ya Sultan'ın otoritesi ya da merkezî